

Юлія Костянтинівна Рудакова,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу стародруків та рідкісних видань
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0003-1159-9429
e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

ВИВЧЕННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ: ВІТЧИЗНЯНІ ДРУКОВАНІ ПІДРУЧНИКИ XVIII ст.

Мета роботи – проведення історико-книгознавчого огляду українських стародрукованих видань підручників із латинської граматики, примірники яких зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **Методологія** проведеного історико-книгознавчого дослідження полягає в застосуванні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, принципу історизму, а також спеціальних книгознавчих методів – бібліографічного, функціонального, системного. **Наукова новизна.** Розглянуто примірники видань найбільш популярних в Європі підручників давньоримського граматиста IV ст. Елія Доната «Мистецтво граматики» (примірник, виданий у друкарні Замойської академії в 1779 р.) та португальського мовознавця XVI ст. єзуїта Емануеля Альвареса «De institutione grammatica» (чотири примірники першої книги підручника, виданої у друкарні Почаївського василіанського монастиря в 1782 р.), імена яких стали загальними назвами для позначення латинської граматики. Описано особливості дефектного примірника останнього замойського видання 1759 р. новаторського підручника уродженця Львова, викладача Замойської академії Яна Урсіна під назвою «Grammatica in quatuor classes». Проаналізовано два примірники київського видання 1765 р. підручника «Grammatica latina», підготовлено для студентів Києво-Могилянської академії на базі варшавського видання латинської граматики піарів. Розглянуто посібник «Начальныя правила сочиненія латинскаго» М. Семигиновського, виданий у друкарні Київської академії при Києво-Печерській лаврі в 1798 р., який містить ряд коротких правил і прикладів функціонування частин мови в реченнях. **Висновки.** Проаналізований матеріал демонструє тиражування в українських друкарських осередках і використання в українських навчальних закладах найкращих зразків європейських підручників із латинської граматики. Провенієнції та маргіналії досліджених примірників засвідчують їх активне використання в навчальному процесі.

Ключові слова: підручник, латинська граматика, донат, альвар, примірник видання.

Актуальність теми дослідження. Чотирьохсотлітній ювілей одного з найвизначніших творів давнього східнослов'янського мовознавства – «Граматики» М. Смотрицького (Єв'є, 1619) додатково актуалізує дослідження всього лінгвістичного діапазону вітчизняних стародрукованих граматик. Система освіти в ранньомодерній Україні, значною мірою похідна від європейської, передбачала першочергове засвоєння класичних мов – латинської та давньогрецької, а крім

того – церковнослов'янської. Пізніше, у XVIII ст., мовний діапазон у навчальних програмах поступово розширювався. Однак «класична» латина упродовж тривалого часу зберігала свої позиції в навчальному процесі. Відповідно до освітніх потреб видавалися нові та перевидавалися перевірені часом старі підручники з граматики різних мов, зокрема й латинської. Примірники граматики із латинської мови, надруковані на українських і етнічних землях до кінця XVIII ст. і які зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, стали фокусом інтересу при підготовці даної публікації.

Період найвищого розквіту латинської мови – так званої класичної, або золотої латини – припадає на I ст. до н. е., коли творили Цицерон, Юлій Цезар, Вергілій, Горацій, Овідій тощо. Саме в цей час з'явилися й перші граматичні трактати. На наступних етапах, у періоди посткласичної (I–II ст.) та пізньої латини (III–VI ст.), давньоримські граматисти – Марій Плотій Сацердот, Елій Донат, Діомед Граматик, Марк Валерій Проб, Асконій Педіан та інші – зробили великий внесок в унормування латинської мови. Спеціальним предметом вивчення граматики латинської мови стала вже в IV ст.

У подальші століття зі змінами етно-політичної карти Європи латинська мова змінюється, отримує нові сфери застосування, стає універсальним інструментом комунікації християнської церкви західного обряду, мовою європейського наукового та інтелектуального середовища, юриспруденції, освіти. Латинська народно-розмовна мова була базою для утворення романських мов. Свої позиції на користь національних мов латина починає втрачати в добу Реформації, цей процес у різних сферах життя розтягується аж до XX ст., але і в наш час латинська мова зберігає своє базове значення для функціонування наукової термінології багатьох галузей знань.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальні відомості про найвизначніших граматистів-латиністів відомі та широко доступні на електронних ресурсах. Крім того, основні етапи розвитку латинської мови та становлення її граматичної системи є обов'язковим предметом розгляду сучасних підручників із латинської мови. Але не біографії чи правила мови, а бібліографічна та історико-книгознавча інформація дає уявлення про спектр мовних підручників, які друкувалися для потреб навчальних закладів і побутовали в тому чи іншому регіоні. Для українських видань основна бібліографічна інформація міститься в базовому, найбільш повному каталозі українських стародруків Я. Запаска та Я. Ісаєвича [1], а також у каталозі польської бібліографії К. Естрайхера [2]. Доповнюють і розширюють уявлення про користування підручниками провенієнції та маргіналії, наявні на сторінках і оправах примірників.

Мета дослідження – проведення історико-книгознавчого огляду українських стародрукованих видань підручників із латинської граматики, примірники яких зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Виклад основного матеріалу. У XVI–XVIII ст. в українських друкарнях, за каталогом Я. Запаса та Я. Ісаєвича, було загалом опубліковано понад сто видань букварів, граматики і посібників зі старослов'янської, грецької, латинської, польської, французької, німецької, російської мов. Із огляду на активне користування виданнями такого типу, їх примірники погано зберігалися, і певна кількість таких друкув, особливо букварів, могла не дійти до нашого часу та не бути відображеною в бібліографії. Серед широкого лінгвістичного діапазону зафіксованих у каталозі букварів і посібників наявні 14 видань шести підручників із латинської граматики авторства Яна Урсіна, Елія Доната, Емануеля Альвареса, Станіслава Яворського, Максима Семигиновського, а також анонімне київське видання 1765 р. Підручника С. Яворського немає у фонді відділу стародруків, інші наявні в дев'яти примірниках. Розглянемо їх у порядку створення граматичних першоджерел.

У Середньовіччі та в добу Ренесансу одним із найбільш авторитетних посібників із латинської мови був трактат «Мистецтво граматики» Елія Доната (Aelius Donatus), відомого давньоримського граматиста IV ст. Твір Доната вирізнявся стислим і вдалим викладом матеріалу. Донат виділяв вісім частин мови, інформацію про які у формі запитань і відповідей вмістив у першій частині – «Малій граматиці» (*Ars Minor*), яка використовувалася на початковому етапі вивчення латинської мови. Друга частина – «Велика граматика» (*Ars maior*) – призначалася для поглибленого вивчення мови та складалася з трьох книг, у яких ішлося, відповідно, про фонетику, частини мови та стилістику. Цей твір був настільки популярним і поширеним шкільним підручником, що ім'я його автора стало загальною назвою для позначення латинської граматики («donet», «донат»). «Мала граматика» з її першим запитанням про кількість частин мови стала зразком для багатьох підручників і посібників із латинської граматики. Підручник Доната активно використовувався в навчальному процесі до XVII–XVIII ст.

Скорочена й адаптована до викладання в польській школі «Мала граматика» Елія Доната переважно під назвою «*Ælii Donati vetustissimi grammatici elementa*» виходила друком у XVI–XVIII ст., за бібліографією, в Замості, Кракові, Львові та Познані близько двадцяти разів [1, 2 дод.; 2, т. 15, s. 285–286], зокрема у Львові, в друкарні М. Сльозки, в 1643 р. У фонді відділу зберігається примірник, виданий у друкарні Замойської академії в 1779 р. Це книжечка на 42 аркуші форматом у 8°, прикрашена лише рамкою з виливних прикрас на титулі. Вона побудована за традиційним для підручника Елія Доната принципом запитань і відповідей із доданим одразу перекладом польською мовою фраз або їх частин. Слова та фрази латинською мовою надруковано прямим шрифтом, польською мовою – курсивом. За наявними шифрами цей підручник імовірно був у складі бібліотеки Волинської духовної православної семінарії. Крім того, на його форзацах збереглися написи його приватних власників із традиційним застереженням проти крадіжки книжки: «Ten donat Jest Stanisława Goraczkeskiego»; «Ten donat Jana [Jęno] skiego a kto ten Donat ukradnie tomu Ręka Upadnie 1780 anno [die] [22. Mar.]».

Не менш поширеним був підручник із латинської граматики «De institutione grammatica» португальського мовознавця XVI ст., єзуїта Емануеля Альвареса (Альваріша; Manuel Álvares; бл. 1526–1583). З-поміж великої кількості латинських підручників саме граматику Альвареса було включено до стандартизованого переліку підручників для використання в навчальних закладах Товариства Ісуса – т. зв. «Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu» (або «Ratio Studiorum» – «Навчального плану»). Виданий уперше в Лісабоні в 1572 р., до кінця XIX ст. «alvar», повністю чи частково, в оригіналі та перекладах, був надрукований в Європі, Азії та Америці понад 400 разів. Лише у XVIII ст. позиції «альвара» в навчальних планах змогла похитнути латинська граMATика піарів.

В Україні граMATика Альвареса, яка складалася з трьох книг, виходила друком, за каталогом Я. Запаса та Я. Ісаєвича, щонайменше дев'ять разів у різній комплектації [1, 1056, 1254, 1281, 1344, 1669, 1972, 2295, 3124, 13 дод.]. В основному це львівські видання друкарень єзуїтського колегіуму, братства Трійці, П. Гольчевського, а також друкарні Почаївського василіанського монастиря. Чотири примірники саме почаївського «альвара» 1782 р. [1, 3124] зберігаються у фонді відділу. Це видання обмежене першою частиною підручника. Наприкінці під назвою «Zaprawa grammatyczna» вміщено додаток польською мовою, в якому у формі запитань і відповідей стисло викладено матеріал підручника. На титульному аркуші вказано, що воно є перевиданням із каліського видання 1773 р. [2, т. 12, с. 128]. Обсяг підручника – 322 нумеровані та 30 ненумерованих сторінок, формат – 8°. Видання прикрашене невеликою гравійованою оздобою заголовної літери, кінцівкою, титул вміщено в рамку з виливних прикрас. На звороті титулу надруковано ксилографію із зображенням Пресвятої Богородиці у вогняному стовпі та сліду від Її правої стопи – найважливішої святині Почаївського Свято-Успенського монастиря. Один із примірників опрацьовано разом із книгами 2 та 3 іншого видання граматики, вірогідно надрукованого в Каліші (Польща) в 1773 р. Два примірники, з них названий конволют, містять на титулах записи старого шифру (однакового) російською мовою, що вказує на їхню приналежність у XIX – на початку XX ст. до великої бібліотеки невстановленої інституції. Інший примірник містить запис, що свідчить про його перебування у складі бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря. Всі чотири примірники мають картонні оправи, пошкоджені, зокрема, від багаторічного користування підручниками.

У XVII–XVIII ст. популярним був підручник із латинської граматики «Methodicae grammaticae libri IV», вперше виданий у Львові, в друкарні М. Гарвольчика, в 1592 р., у XVII ст. чотири рази перевиданий у друкарні Замойської академії, востаннє надрукований там само в 1759 р. під назвою «Grammatica in quatuor classes» [1, 27; 2, т. 32, с. 68–70]. Його автором був філолог, математик і лікар, уродженець Львова, син бондаря Ян Урсин (Урсінус, Ursinus; бл. 1562–1613), який латинизував прізвище (прізвисько) батька, записаного в польських документах як Niedźwiedzki (Ведмідзький) [докладніше про Яна Урсина див.: 3]. Ян Урсин отримав вищу освіту в Краківському університеті, викладав у Львові та Кракові гра-

матику, математику, астрономію, географію, став одним із перших викладачів Замоїської академії, першим деканом факультету філософії (1597), віце-канцлером (1598) і ректором (1606). В 1598–1603 рр. на кошти канцлера Яна Замоїського здобув медичну освіту в Падуї, після повернення до Замостя став придворним лікарем канцлера, посів кафедру фізики (природничих наук) і медицини. На схилі років він прийняв хіротонію та став колегіальним каноніком. Серед усіх праць Урсина підручник із латинської граматики є найбільш відомим і тиражованим. Вдало укладений і новаторський, він значною мірою витіснив «альвар».

У фонді відділу зберігається один дефектний примірник граматики Яна Урсина 1759 р. Обсяг повного видання – 10 нумерованих, 383 (з помилками, насправді – 394) та 20 нумерованих сторінок, формат – 8°. Видання прикрашають два великі гравійовані ініціали, смужки з виливних прикрас, манікули. Наявний примірник починається зі с. 5 і закінчується с. 381, відповідно всі початкові та кінцеві аркуші, а також оправу втрачено. Будь-які провенієнції, які могли бути на титульному чи форзацних аркушах, встановити неможливо, однак на деяких сторінках примірника повторюється напис «*Vazyly Hrabanowicz*», який найімовірніше засвідчує ім'я одного з його власників. Можливо йдеться про Василя Грабановича (1765–1832) – настоятеля (перед 1798 – до 1832) греко-католицької церкви св. Пракседи мучениці в Мілеюві (нині в Ленчинському повіті Люблінського воєводства, Польща). У той час вказана церква належала до Холмської греко-католицької дієцезії. Відомо, що в 1784–1787 рр. Василь Грабанович, син греко-католицького священика, навчався у Володимирському василіанському колегіумі [4, с. 356–359] (нині Володимир-Волинський, Волинська обл., Україна). Можливо саме за цим підручником граматики Яна Урсина майбутній священик вивчав латинську мову.

Дослідники староукраїнської філології визначають XVIII ст. як період розширення лінгвістичного діапазону граматик і появи цілого ряду вітчизняних граматик іноземних мов [5, с. 4–5]. У 1765 р. вийшов друком ще один вітчизняний підручник латинської мови – «*Grammatica latina a regulis quæ captum discentium remorantur repurgata usibusque juventutis Parvæ Russiæ in Academia Kijoviensi excolendæ, qua fieri potuit brevitate & perspicuitate accommodata*», виданий для потреб студентів Києво-Могилянської академії в друкарні Києво-Печерської лаври [1, 2381; 2, т. 17, с. 325–326]. Підручник містить граматичні пояснення польською мовою, короткі відомості з арифметики, латинсько-польський словник, збірку латинських цитат і прислів'їв. Як засвідчує лист київського митрополита Арсенія (Могилянського) до архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими (Валькевича) від 21 червня 1765 р., який зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві [6], за основу київського підручника було взяте одне з варшавських видань «Піарської граматики» (*Grammatica ad usum juventutis scholarum piarum*) із вилученням із неї католицького катехізису. За умов повної заборони друку в Києві нових книжок, відмінних від московських зразків, дозвіл на видання даного підручника було отримано від Священного

Синоду Російської православної церкви. Тираж видання становив 1200 примірників. Київські ієрархи, яким було доручено перевірити текст варшавського видання, ігумени Петро-Павлівського монастиря Віктор (Ладжинський) і Кирилівського монастиря ієромонах Тарасій (Вербицький) [7, с. 88] відзначали зрозумілий для початківців порядок викладу матеріалу в «Піарській граматиці».

Ми дослідили два примірники київської граматики з фонду відділу. Обсяг видання – титульний аркуш і 426 нумерованих сторінок, формат – 8°. Для його оздоблення використано кінцівки та виливні прикраси. Текст залежно від матеріалу скомпоновано в одну шпальту на всю ширину сторінки, дві колонки різної чи однакової ширини, кілька колонок, таблиці. Окремі частини матеріалу розташовано на всій ширині розвороту. Обидва примірники демонструють роботу з текстом підручника у вигляді надписаних слів, переважно перекладу на російську мову; в одному з примірників, також наприкінці, вшито сім аркушів із різними написами латинською та російською мовами, переважно латинськими сентенціями з перекладом. Примірники містять провенієнційні записи. На сторінках одного з них їх два, зроблених різними почерками: посторінковий запис «1779 года Юля 12 [дн]я Сія Книжка ценою за 75. копеекъ изъ Кіева получена», запис на звороті верхньої кришки оправи «Сія Книга Моя Богъ Свидетель Ея Когда Хотишь узнать изволь внизу прочитать. Ивана Румницкаго Латинская Грамматика». Інший примірник містить посторінковий недатований запис традиційної власницької формули латинською мовою «Hic Liber meus testis est Deus quis illum querit hoc Nomen Erit [Pavu]lus natus [Rizenko] vocatus fisus Laus Deo», а також штамп Волинського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва та старовини.

У 1798 р. у друкарні Київської академії при Києво-Печерській лаврі вийшов посібник викладача та бібліотекаря Академії Максима (Максиміліана) Семигиновського (бл. 1760–1822) «Начальныя правила сочиненія латинскаго для начинающихъ обучаться латинскому языку» [1, 3994; 8, 1587; 9, 188]. М. Семигиновський [10] походив, вірогідно, з Волині, отримав освіту в єзуїтському та піарських колегіумах Острога та Межиріча Корецького (нині с. Великі Межирічі Корецького р-ну Рівненської обл., Україна). Пізніше за два роки опанував курс філософії та теології в Києво-Могилянській академії, де залишився викладати польську, латинську та російську мови, а також історію та географію. Уклав підручники з польської та російської граматики, а також названий посібник із латинської мови. Виконував обов'язки помічника бібліотекаря Академії. В 1795 р. переїхав до Петербурга, де вступив на російську службу та займався каталогізацією вивезених із Варшави фондів бібліотеки Залуських і архіву Коронної Метрики.

Посібник «Начальныя правила сочиненія латинскаго» містить ряд коротких правил і прикладів функціонування частин мови в реченнях. Його обсяг – титульний аркуш і 21 нумерована сторінка, формат – 8°. Видання оздоблене рамкою з виливних прикрас на титулі, заставкою та кінцівкою. Така скорочена версія латинської граматики була, очевидно, запитом часу, адже в другій половині XVIII ст. все більше уваги приділялося вивченню нових мов, і латинська втрача-

ла статус базової мови освітнього процесу, що негативно позначилося на рівні її опанування. Тому з'являлися спрощені версії підручників із латинської граматики для заохочення молоді до її вивчення та популяризації мови. Подібний характер має й вищезгаданий посібник С. Яворського «Pierwszy grunt łacińskiego języka do ugruntowania pamięci młodych na rozumne pojęcie początkow tego powszechnego języka założony dla łatwości zrozumienia jego przez jasne pytania i odpowiedzi nietrudne», виданий у 1779 р. у Львові в друкарні К. Шліхтина [1, 3994; 2, t. 18, s. 516], примірника якого немає у фонді для опрацювання *de visu*, але в Інтернеті доступні його електронні копії. Варто зазначити, що цей посібник побудований за принципом запитань та відповідей і починається з традиційних запитань про кількість і назви частин мови.

Наукова новизна. Розглянуто примірники видань найбільш популярних в Європі підручників давньоримського граматиста IV ст. Елія Доната «Мистецтво граматики» (примірник, виданий у друкарні Замойської академії в 1779 р.) та португальського мовознавця XVI ст. єзуїта Емануеля Альвареса «De institutione grammatica» (чотири примірники першої книги підручника, виданої у друкарні Почаївського василіанського монастиря в 1782 р.), імена яких стали загальними назвами для позначення латинської граматики. Описано особливості дефектного примірника останнього замойського видання 1759 р. новаторського підручника уродженця Львова, викладача Замойської академії Яна Урсина під назвою «Grammatica in quatuor classes». Проаналізовано два примірники київського видання 1765 р. підручника «Grammatica latina», підготовленого для студентів Києво-Могилянської академії на базі варшавського видання латинської граматики піарів. Розглянуто посібник «Начальныя правила сочиненія латинскаго» М. Семигиновського, виданий у друкарні Київської академії при Києво-Печерській лаврі в 1798 р., який містить ряд коротких правил і прикладів функціонування частин мови в реченнях.

Висновки. Проаналізований матеріал демонструє тиражування в українських друкарських осередках і використання в українських навчальних закладах найкращих зразків європейських підручників із латинської граматики. Провенієнції та маргіналії на сторінках досліджених примірників яскраво засвідчують їхнє активне використання в навчальному процесі.

Список використаних джерел

1. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: у 2-х кн., 3-х ч. Львів : Вища школа, 1981–1984.
2. Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1882–2007. Т. 8–35.
3. Ursinus Jan // Zamościopedia. URL: <http://www.zamosciopedia.pl/index.php/umuz/item/2840-ursinus-jan-ok-1562-1613-lekarz-i-filolog-uczony-jeden-z-pierwszych-profesorow-akademii-zamojskiej-autor-wartosciowych-publicacji>

4. Grzesiak, Krzysztof. Dzieje cerkwi unickiej św. Praksedy męczennicy w Milejowie // Drohiczyński Przegląd Naukowy : Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego. Drohiczyn, 2018. Nr 10/2018. S. 333–374. URL: <http://drohiczyntn.pl/images/DPN102018/333-374%20Grzesiak.pdf>

5. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка, 1985. 224 с.

6. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 92. Арк. 9–10. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Drukarnya_k_p_lavry.php

7. Прокоп'юк О. «Присутствие» Київської духовної консисторії: кількість і склад консистористів, розклад роботи // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2005. Вип. 5. С. 71–93.

8. Петров С. О. Книги гражданського друку, видані на Україні, XVIII – перша половина XIX століття : каталог. Харків, 1971. 300 с.

9. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века, 1725–1800. Дополнения, разыскиваемые издания, уточнения. Москва : Книга, 1975. 192 с.

10. Witkowski W. Maksymilian Siemiginowski h. Sas // iPSB. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/maksymilian-siemiginowski-h-sas>

References

1. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1981–1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Monuments of book art: catalogue]: Book 1–2. Lviv: Vyshcha shkola, Vydavnytstvo pry Lvivskomu universyteti. [In Ukrainian].

2. Estreicher, K. (1882–2007). *Bibliografia Polska*, T. 8–35. Kraków. [In Polish].

3. Ursinus Jan. In *Zamościopedia*. [In Polish]. Retrieved from: <http://www.zamosciopedia.pl/index.php/um-uz/item/2840-ursinus-jan-ok-1562-1613-lekarz-i-filolog-uczony-jeden-z-pierwszych-profesorow-akademii-zamojskiej-autor-wartosciowych-publicacji>

4. Grzesiak, K. (2018). Dzieje cerkwi unickiej św. Praksedy męczennicy w Milejowie. In *Drohiczyński Przegląd Naukowy : Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego*. Is. 10/2018, pp. 333–374. [In Polish]. Retrieved from: <http://drohiczyntn.pl/images/DPN102018/333-374%20Grzesiak.pdf>

5. Nimchuk, V. V. (1985). *Movoznavstvo na Ukraini v XIV–XVII st.* [Linguistics in Ukraine in the 14th–17th centuries]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

6. Fond 128, vol. 1 publ., unit 92, fol. 9–10. Central State Historical Arkhive in Kyiv of Ukraine. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Drukarnya_k_p_lavry.php

7. Prokopiuk, O. (2005). «Prysutstviie» Kyivskoi dukhovnoi konsystorii: kilkist i sklad konsystorystiv, rozklad roboty [«Presence» of Kyiv Ecclesiastical Consistory: number and composition of consistors, work schedule]. In *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* [Society. Anthology of social history.]. Is. 5, pp. 71–93. [In Ukrainian].

8. Petrov, S. O. (1971). *Knyhy hrazhdanskoho druku, vydani na Ukraini, XVIII – persha polovyna XIX stolittia : kataloh* [Russian civil type books published in Ukraine, the 18th – the first half of the 19th century: catalogue]. Kharkiv. [In Ukrainian].

9. *Svodnyi katalog russkoi knigi grazhdanskoii pechati XVIII veka, 1725–1800. Dopolneniia, razyskivaemye izdaniia, utochneniia* [The Summary catalogue of Russian secular type books of the 18th century, 1725–1800. Additions, Wanted Publications, Clarifications]. (1975). Moscow: Kniga. [In Russian].

10. Witkowski W. Maksymilian Siemiginowski h. Sas. In *iPSB*. [In Polish]. Retrieved from: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/maksymilian-siemiginowski-h-sas>

Yulia Kostiantynivna Rudakova,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research of the Department Of Early Printed and Rare Books,

Institute of Book Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

ORCID: 0000-0003-1159-9429

e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

The study of Latin language in Ukraine: domestic printed textbooks of the 18th century

The aim of the work is to analyse Ukrainian old-printed editions of Latin grammar textbooks, copies of which are stored in the fonds of the Department of Early Printed and Rare Books of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **The methodology** of this historical and bibliological research is based on general scientific methods of analysis and synthesis, the principle of historicism, as well as on special bibliographic methods such as bibliographic, functional, systemic. **Science novelty.** Copies of editions of the most popular in Europe textbooks by the famous Roman grammarian of the 4th century Aelius Donatus *Ars grammatica* (a copy of the textbook, published in Zamoiska Academy printing-house in 1759) and the Portuguese linguist of the 16th century Jesuit Manuel Álvares *De institutione grammatica* (four copies of the first book of the textbook, published in Pochaiv Basilian Monastery printing-house in 1782), whose names have become common names for Latin grammar, are considered. The features of the defective copy of the last Zamoisk edition (1759) of the innovative textbook by a native of Lviv, a professor of Zamoiska Academy Iohannes Ursinus, entitled *Grammatica in quatuor classes* are described. Two copies of Kyiv edition of 1765 of the textbook *Grammatica latina*, prepared for students of Kyiv-Mohyla Academy on the basis of Warsaw edition of the Piarists Latin grammar, are analysed. The textbook *Nachalnyiia pravila sochineniia latinskago* (Basic rules of Latin Writing) by M. Semyginowskyi, published in printing-house of Kyiv Academy at Kyiv-Pechersk Lavra in 1798, which contains a series of short rules and examples of using parts of speech in sentences, is considered. **Conclusions.** The analysed material demonstrates the replication in Ukrainian printing centres and the use of the best examples of European Latin grammar textbooks in Ukrainian educational institutions. Provinces and marginalias of the investigated copies clearly testify to their active use in the educational process.

Key words: textbook, Latin grammar, Donat, Alvarez, copy of the publication.

Юлия Константиновна Рудакова,

кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела
старопечатных и редких изданий Института книговедения Национальной
библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

ORCID: 0000-0003-1159-9429

e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

Изучение латинского языка в Украине: отечественные печатные учебники XVIII в.

Цель работы – проведение историко-книговедческого обзора украинских старопечатных изданий учебников по латинской грамматике, экземпляры которых хранятся в фонде отдела старопечатных и редких изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. **Методология** проведенного историко-книговедческого исследования состоит в использовании общенаучных методов анализа и синтеза, принципа историзма, а также специальных книговедческих методов – библиографического, функционального, системного. **Научная новизна.** Рассматриваются экземпляры изданий наиболее популярных в Европе учебников древнеримского грамматиста IV в. Элия Доната «Искусство грамматики» (экземпляр, изданный в типографии Замойской академии в 1779 г.) и португальского лингвиста XVI в. иезуита Эммануэля Альвареса «De institutione grammatica» (четыре экземпляра первой книги учебника, изданной в типографии Почаевского василианского монастыря в 1782 г.), имена которых стали нарицательными для обозначения латинской грамматики. Описываются особенности дефектного экземпляра последнего замойского издания 1759 г. новаторского учебника львовянина, преподавателя Замойской академии Яна Урсина под названием «Grammatica in quatuor classes». Анализируются два экземпляра киевского издания 1765 г. учебника «Grammatica latina», подготовленного для студентов Киево-Могилянской академии на базе варшавского издания латинской грамматики пиаров. Рассматривается пособие «Начальные правила сочинения латинского» М. Семигиновского, изданное в типографии Киевской академии при Киево-Печерской лавре в 1798 г., содержащее ряд коротких правил и примеров функционирования частей речи в предложениях. **Выводы.** Проанализированный материал демонстрирует тиражирование в украинских центрах книгопечатания и использование в украинских учебных заведениях наилучших образцов европейских учебников по латинской грамматике. Провениенции и маргиналии исследованных экземпляров свидетельствуют об их активном использовании в учебном процессе.

Ключевые слова: учебник, латинская грамматика, донат, альвар, экземпляр издания.

*Стаття підготовлена 27 березня 2019 року;
подана до друку 2 квітня 2019 року.*